

ÖZMEN, M. (2010), "Cümlenin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi", *Türk Dili Üzerine Makaleler*, Ankara: Akçağ, 349-352.

CÜMLENİN ALTINCI ÖGESİ ve BİR TERİM ÖNERİSİ*

Bilindiği gibi, cümlenin herkesçe kabul edilen beş ögesi vardır: Özne, yüklem, nesne, zarf tümleci, dolaylı tümleç. Bu ögeler içerisinde de temel öge, yüklemdir. Diğer cümle ögeleri yükleme bağlıdır. Diğer ögelerin ne olup ne olmadığını yüklem belirler. Buna bağlı olarak, özneyi, nesneyi, zarf tümlecini ve dolaylı tümleci yükleme sorulan sorularla belirleriz. Yüklem kendisine sorulan, "kim, ne" sorusuna özne; "kimi, neyi" sorusuna nesne; "nasıl, niçin, ne zaman, neyle, ne şekilde" vb. sorulara zarf tümleci; "kime, kimde, kimden, neye, nede, neden, nereye, nerede, nereden" sorularına da dolaylı tümleç cevabı verir.

Cümle içerisinde, bu beş öge dışında, yükleme sorulan sorulara cevap vermeyen, yüklemle bu anlamda bir bağlantısı olmayan unsurlar da vardır. Bu unsurlar, kelime çeşidi olarak bağlaç, edat, ünlem veya seslenmeli ünlemlerdir. Bunlar, yükleme sorulan hiçbir soruya cevap vermezler. Cümlenin altıncı ögesini oluşturan bu unsurlarla yüklem arasında, diğer ögelerde olduğu gibi bir bağlılık söz konusu değildir. Bu unsurların yüklemle bağlantılarının olmaması, kelime çeşitleriyle ilgili değil, cümle içerisindeki kullanımlarıyla ilgilidir. Yoksa bu kelime çeşitleri de, kendi kelime çeşitlerinin verdiği imkânlar içerisinde, özne, nesne, zarf tümleci veya dolaylı tümleç olabilirler.

Yükleme sorulan hiçbir soruya cevap vermeyen, özne, yüklem, nesne, zarf tümleci ve dolaylı tümleç dışında kalan bu altıncı cümle ögesine, Muharrem Ergin, **cümle dışı unsur** demektedir (ME, TDB, 379). Hikmet Dizdaroğlu, ayrıca, **hani, ya, aferin** gibi kelimelerle (HD, TB, 154-155) "eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini, anlamca bağıntılı tümceleri bağlamadıkları zaman", **fakat, şayet** gibi "kimi bağlaçlar" a **ilgeç tümleçleri** içerisinde yer verirken (age., 157) "ünlemlerden ya da ünlem niteliğindeki birliklerden oluşan özneye" **seslenmeli özne** demektedir (age., 42). Vecihe Hatiboğlu, yine hitap unsurlarına **seslenmeli tümleç** demektedir (VH, DTS,

* Türk Dili, Sayı: 519, Mart 1995, 224-227. s.

7; TS, 135-136). Haydar Ediskun, **bile, hele, bari** vb. kelimelere **edat tümleci** demiştir (HE, TDbiL, 362-363). Zeynep Korkmaz da, cümle öğelerini, temel öğeler: **özne, fiil, nesne, tamlayıcı, zarf** ve yardımcı öğeler: **em ve bağlaçlar** diye sınıflandırmıştır (ZK, GTS, 33).

Buna göre, yükleme sorulan sorulara cevap vermeyen, yükleme doğru-ya doğruya bağlı olmayan unsurlar için kullanılan terimleri şöyle gruplandırılırız: 1. Bazı edatlar için "ilgeç tümleci". 2. Ünlemler ve bazı hitap unsuru için "seslenmeli tümleç". 3. Kelime çeşidi olarak ünlem ve bağlaçlardan olanlar için "ünlem" ve "bağlaç". 4. Yükleme sorulan sorulara cevap vermeyen öğelerin tümü için "cümle dışı unsur".

Şimdi, bu terimleri değerlendirelim: **İlgeç tümleci** ve **seslenmeli tümleç** terimleri, bütünü içlerine almazlar. **İlgeç tümleci** terimi bazı edatları, **seslenmeli tümleç** terimi ise, sadece ünlemleri ve hitap unsurlarını içine alır. Yükleme cevap vermeyen diğer unsurların tamamı, bu terimlerin kapsamı dışındadır. Bu öğeleri ayrı ayrı adlandırmak ise hem tasnif mantığı, hem de kullanım kolaylığı açısından gereksizdir; zira, bir taraftan yüklem karşısında aynı umda olan öğeler için ayrı terimler kullanılırken, diğer taraftan, gereksiz ve cümle öğelerinin sayısını artırmış oluruz. Aynı şekilde, bu unsurları **em** ve **bağlaç** olarak adlandırmak da gereksizdir. **Ünlem** ve **bağlaç** terimleri, cümle öğesini değil kelime çeşidini karşılayan terimlerdir. Bu terimlerin kelime çeşidi hem de cümle için kullanılmaları ise, kavram karışıklığı ve öğretim güçlüğüne de yol açar. Ayrıca, böyle bir tutum, ilgeç tümleci ve seslenmeli tümleç terimlerinde olduğu gibi, hem yüklem karşısında aynı umda olan unsurlar için farklı terimler kullanma hem de cümle öğelerinin sını gereksiz yere artırma sonucunu doğurur. Bu terimler içerisinde, kapsam bakımından en uygun olanı **cümle dışı unsur** terimidir; ancak, **cümle unsur** teriminin terim tekniği ve anlam bakımından uygun olduğunu söyleyemeyiz. Terimlerin, kullanım kolaylığı açısından, mümkün olduğunca kelimeye indirilmelerinde fayda vardır. İkincisi ve daha da önemlisi ise, terimin anlam olarak kavramı tam karşılaması, yersiz ve olumsuz çağrışımlara yol açmamasıdır. **Cümle dışı unsur** teriminin üç kelimedenden oluşması, kullanım kolaylığı açısından terimlerin mümkün olduğunca tek kelime ile ifade edilmesi kuralına uymamaktadır. Ayrıca, terimde bulunan **unsur** kelimesi, cümle öğelerinden biri için değil tek tek tümü için kullanılan bir kelime-Bu açıdan, yüklem de, özne, nesne, zarf tümleci ve dolaylı tümleç de her birinin birer unsurudurlar. Anlama gelince, fiilen cümle kuruluşuna katılan cümlelerin anlamında payı olan bir unsur, yükleme sorulan sorulara cevap vermediği için, **cümle dışı unsur** diye adlandırmak ve cümleyle ilgisi olmayan izlenimi veren bir terimle karşılamak uygun değildir. Bu öğe, kelime

çeşidi olarak ister ünlemeden, ister edattan veya iki cümleyi birbirine bağlayan bağlaçtan oluşsun, her durumda cümle içerisinde ve cümlelerin anlam olarak tamamlayıcısı durumundadır. İşte bu yüzden, kapsamı bakımından uygun olmasına rağmen, cümle dışı unsur terimi, terim tekniğine uygun olmaması ve çağrışımındaki olumsuzluk dolayısıyla fazla tutunmamış ve terim sözlüklerine de girememiştir.

Cümlelerin öğelerini belirlemenin temel ölçütü, yüklem ve diğer öğeler için birbirinden farklıdır. Yüklem, cümlede iş, oluş, hareket, yargı bildiren ve çekimli fiillerden oluşan kelime veya kelime grubudur. Diğer öğeleri ise yüklem belirler. Diğer öğeler, yüklemle olan ilişkilerine bağlı olarak, “özne, nesne, zarf tümleci veya dolaylı tümleç”tirler. Önemli olan, bu öğelerin, kelime çeşidi olarak, isim, zamir, zarf veya edat olmaları değil, yüklem karşısındaki durumlarıdır. Bir isim veya zamir, yüklem karşısındaki durumuna göre, özne veya nesne olabileceği gibi, dolaylı tümleç de olabilir. Demek ki, yüklem dışındaki bütün öğelerin niteliğini yüklem belirliyor.

Cümlede, yüklem dışındaki öğelerin belirleyicisi yüklem olduğuna göre, özne, nesne, zarf tümleci ve dolaylı tümleç dışında kalan ve yükleme cevap vermeyen bütün unsurları, kelime çeşidi ne olursa olsun, yüklem karşısındaki ortak durumlarından dolayı, bir bütün hâlinde değerlendirmek ve tek terim altında toplamak durumundayız. Ayrıca bu unsurlar, kelime çeşidi olarak ne olurlarsa olsunlar, cümleye anlam olarak katkıda bulunmakta ve cümleyi tamamlamaktadırlar. İşte bu sebepten gerek cümleye, cümle ögesi olarak katkıları, gerekse yükleme cevap vermeyen bağımsız durumları açısından bu unsurların tümüne, cümle ögesi olarak **bağımsız tümleç** demek uygun olacaktır.

KISALTMALAR

- HD, TB : Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 426, Ankara 1976.
- HE, TDbil. : Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985.
- ME, TDB : Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 785'ten genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul 1962.
- VH, DTS : Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 276, Ankara 1978.
- VH, TS : Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 317, Ankara 1982.
- ZK, GRT : Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, Ankara 1992.